

Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження

Обґрунтовано методологію формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження, яка полягає у визначенні її структури й необхідної кількості джерел. Установлено, що, як правило, структуру джерельної бази такого дослідження складають три групи джерел: 1) джерела, що дозволяють розробити методологію дослідження; 2) джерела, що є теоретичною основою дослідження; 3) періоджерела. Доведено, що головною методологічною вимогою до структури та обсягу комплексу періоджерел є можливість охопити з її допомогою оптимальну кількість найбільш істотних фактів щодо предмета дослідження. Показано можливості застосування вибіркового методу для формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, джерельна база, періоджерело, вибіркового методу.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Жодна наука не може розвиватися без аналізу свого минулого, без оцінки й систематичного перегляду накопиченої системи знань. Як і історія будь-якої науки, історія педагогіки покликана розкривати механізм руху науки, здійснювати раціональну реконструкцію історичного перетворення педагогічного знання, сприяти піднесенню теоретичного рівня сучасної педагогіки, створювати передумови для адекватної оцінки масштабів і значення її досягнень.

В Україні суттєве зростання кількості історико-педагогічних досліджень відбулося, починаючи з другої половини 90-х років ХХ століття. На наш погляд, цьому сприяли кілька головних причин. Перша з них – це те, що саме в ці роки відбувалися перегляд усталених уявлень, трансформація методологічних засад педагогічної науки, пошук нових педагогічних концепцій і дослідники в ході пошуку цих нових концепцій звернулися до позитивного досвіду минулого, прагнучи знайти в ньому відповіді на виклики сучасності. Друга – це те, що для дослідників перестали бути забороненими персоналії українських громадських діячів і освітян, у наукових і публіцистичних працях яких домінувала ідея національної школи, національного виховання. Третя причина пов'язана з уведенням процедури ліцензування й акредитації навчальних закладів і вимог щодо відсотка викладачів, які мають наукові ступені, що призвело фактично до масового написання дисертацій і частого досить вибору для дисертаційного дослідження історико-педагогічних тем, які на перший погляд здаються молодим дослідникам більш легкими, ніж експериментальні.

В останні роки з'явилися ґрунтовні історико-педагогічні дослідження (Л.Березівська, Л.Ваховський, Н.Дічек, О.Місечко, Н.Сейко, та ін.), які збагатили систему історико-педагогічного знання. Але, на жаль, загальне зростання кількості історико-педагогічних досліджень не корелює з рівнем їхньої якості. Це відзначали С.Бобришов, С.Гончаренко, В.Курило, Є.Хриков та ін. науковці [4; 15 та ін.]. Про це свідчить і наш власний багаторічний досвід рецензування робіт у спеціалізованій ученій раді із захисту дисертацій зі спеціальності 13.00.01. Тобто, пошук шляхів покращення якості історико-педагогічних досліджень є актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій... Як відомо, якість результатів дослідження історії розвитку педагогічної науки, яке включає аналіз її змісту, структури, головних чинників, рушійних сил та результатів, залежить від методологічних засад дослідження, від застосованих засобів і методів пізнавальної діяльності, від структури й обсягу використаних джерел (О.Адаменко, С.Бобришов, Л.Березівська, М.Богуславський, Л.Ваховський, Є.Коваленко, Г.Корнетов, О.Сухомлинська, Д.Раскін та ін.) [2; 4; 5; 9; 12–14; 15; 17–19 та ін.].

Формулювання цілей статті ... Мета даної статті – обґрунтувати методологію формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження як одного з найважливіших чинників якості історико-педагогічного дослідження.

Виклад основного матеріалу... Перш за все, визначимося з поняттям «джерельна база». У даній статті ми спираємося на широке тлумачення цього терміну, розуміючи під джерельною базою джерела, використання яких дозволяє розв'язати всі завдання конкретного історико-педагогічного дослідження.

Обґрунтування такої методології полягає у визначенні підходів до визначення структури й обсягу джерельної бази, оскільки перед кожним дослідником історії педагогіки постають питання: по-перше, які саме документи вивчати (структура джерельної бази), і по-друге, яку кількість

документів треба опрацювати для забезпечення повноти і надійності результатів дослідження (обсяг джерельної бази).

Структура джерельної бази залежить від особливостей предмета конкретного дослідження. Проте є й спільні для всіх історико-педагогічних досліджень риси. Так, типова структура джерельної бази історико-педагогічного дослідження складається з трьох груп джерел. Перша – це джерела, вивчення яких дозволяє обґрунтувати методологію дослідження; друга – джерела, які стають теоретичною основою дослідження (публікації й дисертації за проблемою дослідження); 3) автентичні джерела (першоджерела). Вид останніх залежить від того, який історичний період досліджується в конкретному історико-педагогічному дослідженні. Так, наприклад, якщо досліджується історія розвитку освіти на теренах Східної України в XII столітті, то третю групу джерельної бази дослідження складатимуть переважно архівні матеріали, а якщо досліджується історія розвитку змісту освіти школярів на тій самій території в другій половині XX століття, то дослідження архівних матеріалів не є обов'язковим, оскільки вся інформація щодо предмета такого дослідження представлена у відкритих друкованих джерелах.

Прикладами першоджерел можуть слугувати: автобіографії, особисті листи, накази, розпорядження, службові записки, рукописи творів, розклад занять, протокол педагогічної ради тощо. Сутність, особливості, методологію, методи й методики вивчення різних першоджерел представлено в роботах [3; 6; 7; 17–19 та ін.]. Слід відзначити, що «первинність» і «вторинність» джерел є відносними поняттями. Вторинне джерело для одного дослідження може бути першоджерелом для іншого.

З вибором джерел першої і другої груп, як правило, у дослідників нема проблем. Що стосується першоджерел, то тут можливі два варіанти: 1) масив першоджерел невеликий; 2) масив першоджерел дуже значний, його важко охопити в межах одного дослідження.

Відповідь на питання про те, що робити в першому випадку очевидна – вивчати всі доступні першоджерела. Що стосується ситуації, коли масив першоджерел такий, що його важко охопити в межах одного дослідження, варто звернутися до застосування вибіркового методу, який широко використовується у різних науках і різних сферах професійної діяльності. Свідоме застосування цього методу в історико-педагогічних дослідженнях дає змогу уникнути помилкових, необґрунтованих висновків і отримати цілком достовірну інформацію.

При використанні вибіркового методу аналізується так звана вибірка сукупності (ВС) джерел, сформована за певними правилами. Суворе дотримання цих правил дозволяє зробити достовірні висновки стосовно досліджуваного явища на основі аналізу ВС. Як ми відзначали в своїх попередніх публікаціях, рідко хто з істориків педагогіки декларує застосування цього методу, хоча фактично щонайменше на окремих етапах дослідження несвідомо його використовують майже всі.

Головними поняттями вибіркового методу є: «генеральна сукупність» (ГС), «вибірка сукупності», «одиниці відбору», «одиниці аналізу», «репрезентативність вибірки». ГС в історико-педагогічному дослідженні включає в себе всі без винятку документи, у яких відбито факти, що стосуються предмета дослідження. ВС – спеціальним чином відібрана частина цих документів. Причому документ тут розуміється в широкому сенсі – як будь-який носій інформації, спеціально створений для зберігання та передання.

ВС формується таким чином, щоб, проаналізувавши оптимальну кількість джерел, дослідник міг з необхідною мірою гарантії репрезентувати всю ГС. Іншими словами, вибірка сукупності має бути моделлю генеральної сукупності.

Одиниці відбору – це елементи ГС, які відбираються на кожному етапі формування вибірки. Одиниці аналізу – це елементи сформованої ВС, які стають об'єктами вивчення. Репрезентативність вибірки – здатність вибіркової сукупності представляти ті параметри генеральної сукупності, які є принципово важливими для конкретного дослідження.

Існують різні механізми формування вибіркової сукупності документів [1; 8; 11 та ін.]. Особливістю історико-педагогічного дослідження є те, що база використаних у ньому джерел є різноманітною за видами документів, тобто генеральна сукупність джерел не є гомогенною. З огляду на це в разі, якщо, умовно кажучи, першоджерел джерел забагато, найбільш доцільно використовувати гніздову або стратифіковану вибірку.

У разі застосування серійної вибірки в якості одиниць відбору використовують статистичні серії, або гнізда (різні види першоджерел).

Імовірнісна вибірка з будь-якою технікою відбору (проста випадкова, систематична, серійна) стає стратифікованою, якщо процедурам відбору передують виділення у ГС певної кількості однорідних частин, які суттєво відрізняються одна від іншої і мають назву «страти». Ця диференціація всередині ГС на якісно однорідні групи змістовно пов'язана з предметом дослідження. Так, наприклад, стратифікація може здійснюватися за хронологічним принципом («дореволюційні документи», «документи радянського періоду», «документи часів незалежної

України»), за видом документів (офіційні та особисті) тощо. Слід відзначити, що стратифікацію можна використовувати за умови, якщо дослідник взмозі заделегідь обґрунтовано визначити релевантні субсукупності. Актом стратифікації ми створюємо підгрупи (страти), які є більш гомогенними, ніж ГС в цілому. Це дає нам змогу, не втрачаючи репрезентативності, використовувати всередині страт вибірки меншого обсягу, ніж вони були б потрібні для ГС в цілому.

Як відібрані серії, так і страти можуть підлягати суцільному або вибірковому дослідженню. Так, наприклад, якщо генеральна сукупність першоджерел дослідження історії розвитку конкретного університету протягом 1925–1940 років складається з 5-ти автобіографій ректорів цього закладу, 200 навчальних планів, 176-ти протоколів засідань учених рад університетів тощо, то до автобіографій варто застосувати суцільне дослідження, а до навчальних планів і протоколів засідань учених рад – вибіркоче.

Досить часто доцільним для історико-педагогічного дослідження є застосування так званої експертної вибірки – коли дослідник сам на підставі певної достовірної інформації або за допомогою експертів вибирає ті об'єкти, які він з певної причини вважає типовими або репрезентативними для ГС. Така вибірка має право на існування, особливо при дослідженні невеликих генеральних сукупностей, але побудова дослідження лише на такій вибірковій сукупності не може дати змогу зробити по-справжньому репрезентативні висновки.

Найбільш раціональним у переважній більшості історико-педагогічних досліджень є використання комбінованої вибірки, в якій на різних ступенях формування ВС використовуються різні схеми відбору елементів ГС.

Обґрунтування механізму формування вибіркової сукупності джерел фактично є процесом формування структури масиву першоджерел. Далі необхідно визначитися з обсягом ВС. Існують спеціальні таблиці рекомендованих обсягів ВС для різних рівнів точності результатів дослідження при досить значній за обсягом генеральній сукупності. Так, наприклад, при розмірі ГС 500 ($\alpha=0,05$) для припустимої помилки $\pm 4\%$ рекомендований обсяг вибіркової сукупності – 222; для припустимої помилки $\pm 5\%$ рекомендований обсяг вибіркової сукупності – 83 [1; 11 та ін.].

Обґрунтування кількості і переліку тих джерел, які стануть об'єктом аналізу в конкретному історико-педагогічному дослідженні, по можливості варто робити окремо для кожного типу обраних джерел.

Застосування вибіркового методу в історико-педагогічному дослідженні суттєво зменшує витрати часу, дає змогу вивчити об'єкти, суцільне дослідження яких неможливе, підвищує якість і надійність процедур накопичення й опрацювання даних. Але при цьому слід пам'ятати, що дослідження, яке спирається на невдало сформовану вибірку, в якому допускається заміна намічених при плануванні вибірки елементів на інші або неповне охоплення ВС, не виконуються правила ротації та розповсюдження результатів вибіркового дослідження на генеральну сукупність, не є репрезентативним.

Висновки... Таким чином, оскільки, як казав Р.Дж.Колінгвуд, «без джерел нема й історії» [10], процес формування джерельної бази є надзвичайно важливим етапом історико-педагогічного дослідження. Застосування обґрунтованої методології формування джерельної бази та сучасних методів та методик її дослідження дозволять подолати межі чисто фактографічного опису, знизити рівень суб'єктивності, перейти від розгляду процесів розвитку освіти й педагогічної науки як історичної реальності у вигляді сукупності подій до теоретичних уявлень про предмет дослідження, які дають можливість логічних реконструкцій цих процесів.

Проте, як справедливо відзначав Колінгвуд, джерела є ніими без наявності методу їх інтерпретування [10]. Тому *перспективними напрями подальших досліджень* є обґрунтування алгоритмів і розробка формалізованих процедур аналізу першоджерел історико-педагогічного дослідження, застосування яких поряд з існуючими якісними методами сприятиме отриманню максимально достовірних і відтворених результатів історико-педагогічного дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адаменко О. В. Вибірковий метод в історико-педагогічному дослідженні / О. В. Адаменко // Рідна школа. – 2009. – № 5–6. – С. 8–11.
2. Адаменко О. В. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки / О. В. Адаменко // Рідна школа. – 2013. – № 1–2. – С. 8–14.
3. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині ХХ століття : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Олена Вікторівна Адаменко. – Луганськ, 2006. – 613 с.
4. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Сергей Викторович Бобрышов. – Ставрополь, 2006. – 477 с.
5. Ваховський Л. Ц. Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Л. Ц. Ваховський // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 42–45.

6. Голубович І. В. Біографія як соціокультурний феномен (філософсько-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / І. В. Голубович. – О., 2009. – 21 с.
7. Дічек Н. П. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки / Н. П. Дічек // Шлях освіти. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
8. Ермаков М. Е. Выборочный метод в современных научно-педагогических исследованиях: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Ермаков Максим Евгеньевич. – Ростов-на-Дону, 2004. – 225 с.
9. Коваленко Є. І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога / Є. І. Коваленко // Психолого-педагогічні науки. – 2012. – №4. – С. 1–7.
10. Колінгвуд Робін Дж. Ідея історії / Робін Джордж Колінгвуд / [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : Основи, 1996. – 615 с.
11. Кокрен У. Методы выборочного исследования / У. Кокрен. – М. : Статистика, 1976. – 220 с.
12. Корнетов Г. Б. Цивилизационный поход к изучению всемирного историко-педагогического процесса / Г. Б. Корнетов. – М., 1994. – 265 с.
13. Кузнецова А. Г. Развитие методологии сциетного подхода в отечественной педагогике : [моногр.] / А. Г. Кузнецова. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.
14. Мельник А. І. Історія як предмет соціально-філософської рефлексії (український дискурс на рубежі століть) : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 / Анатолій Іванович Мельник. – К., 2009. – 426 с.
15. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / [авт. кол. : Є. М. Хриков, О. В. Адаменко, В. С. Курило та ін. ; за заг. ред. В. С. Курило, Є. М. Хрикова ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка»]. – Луганськ, 2013. – 248 с.
16. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников / Д. И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения истории отеч. школы и педагогики. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 85–99.
17. Сухомлинська О. В. Деякі питання етимології педагогічного знання / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 2–7.
18. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.
19. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 31–45.

Анотація

Е.В.Адаменко

Методология формирования источниковой базы историко-педагогического исследования

Обоснована методология формирования источниковой базы историко-педагогического исследования, которая заключается в определении ее структуры (состава) и необходимого количества источников. Установлено, что, как правило, структуру источниковой базы такого исследования составляют: 1) источники, которые позволяют разработать методологию исследования; 2) источники, которые являются теоретической основой исследования; 3) аутентичные источники (первоисточники). Доказано, что главным методологическим требованием к составу и количеству первоисточников является возможность охватить с их помощью оптимальное количество наиболее существенных фактов относительно предмета исследования. Показаны возможности применения выборочного метода для формирования источниковой базы историко-педагогического исследования.

Ключевые слова: историко-педагогическое исследование, источниковая база, первоисточник, метод основного массива, выборочный метод.

Summary

O.V.Adamenko

The Methodology of the Source Base of Historical and Pedagogical Research

The methodology of the formation of the research base of historical and pedagogical research which is the definition of its structure and necessary amount of sources was grounded. It is defined that, as a rule, the structure of the source base of such study consists of: 1) the sources that allow you to develop a research methodology; 2) the sources which are the theoretical basis of the study, and 3) the authentic sources (primary sources). It is proved that the main methodological requirement for the composition and quantity of primary sources is an opportunity to reach them with the help of the optimal number of the most significant facts about the subject of the study. The possibilities of application of the sampling method for the formation of the source base of historical and pedagogical research are shown.

Key words: historical and pedagogical research, source base, primary source, method of the main massive and sampling method.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.